

*Петро
Йолон*

ЗНАКОВА РОЛЬ ПАВЛА КОПНІНА В ПЕРЕЛОМНИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ (Стаття перша)

У своїй 70-річній історії Інститут філософії НАН України імені Г.С. Сковороди пройшов складний шлях наукового і науково-організаційного розвитку, який включає шерех важливих етапів якісних зрушень у структурній розбудові, в істотному розширенню та якісній зміні наукових напрямків дослідницької роботи, в професійному зростанні наукового колективу, у визріванні в його складі визначних особистостей вчених та громадських діячів. У підсумку все це ознаменувалося у справжньому визнанні науковим співтовариством його творчих здобутків, а широкою громадськістю — його великого внеску у справи національного відродження. Серед усіх послідовних етапів особливо виділяється за своєю специфічною сутністю та неординарністю наслідків той, відправна точка якого зосереджується на початку 1960-х років. Його відзначає те, що крім низки інших доленосних зрушень він започаткував стійку тенденцію до поступової деідеологізації філософських досліджень та формування атмосфери свободи наукової творчості, неминучим наслідком чого став рішучий перехід до актуальної науково-дослідницької проблематики, що відповідає об'єктивним процесам суспільно-історичного розвитку, практичним запитам людської життєдіяльності, реальним потребам науки і культури, а її розробку відзначає конструктивне ідейне завантаження.

Його також відзначає і те, що він відкрив належні можливості вдосконалення наукового мис-

лення у філософській сфері на ґрунті загальноновизнаних методологічних принципів та сприяв формуванню громадянських позицій у річищі історично виправданих цінностей. Фактично Інститут філософії із нав'язаного йому стану ідеологічного придатка перетворювався у своїй діяльності на справжню академічну наукову установу з потужним творчим потенціалом наукового колективу, що дає всі підстави назвати цей етап в історії його розвитку переломним періодом. В часовому вимірі його завершення умовно можна датувати початком 1970-х років, що загалом збігається з часом відходу у минуле так званої хрущовської відлиги. Процес був не простий, таїв у собі чималі ризики і впритул торкався особистої та фахової долі багатьох науковців. У тому, що він відбувся, вирішальну роль відіграв людський чинник.

Щоб адекватно зрозуміти і пояснити сутність переломного періоду, розкрити об'єктивно його зміст і значення для подальшого розвитку філософських наук в Інституті та в нашій країні загалом, необхідно звернутися до стану радянської філософської думки, в якому вона перебувала за часів створення нашої наукової установи й в наступні півтора десятиріччя її діяльності.

Зараз ні для кого не є секретом, що філософська думка, яка в ті часи панувала в Україні так само, як і в Радянському Союзі, в повному обсязі являла собою марксистсько-ленінську філософію, яка складалася з кількох філософських дисциплін і визначальним ядром якої був так званий діалектичний та історичний матеріалізм. Якщо в 1920-ті та на початку 1930-х років марксистсько-ленінська філософія ще містила у собі окремі оригінальні філософські роздуми, то в подальшому внаслідок політичних репресій і запровадження набору різного роду жорстких партійних заборон вона перетворилася шляхом спотворення ідеологічною редукцією на примітивну систему пустопорожнього говоріння, відірвану від реальної філософської проблематики і конструктивного наукового пошуку. Назвати таке утворення філософією можна лише в сполученні з належними означеннями типу «радянська філософія», або «офіційна філософія», або ще точніше — «філософія сталінського стибу».

Природу цього явища легко зрозуміти, ознайомившись з четвертим розділом короткого курсу історії ВКП(б), авторство якого приписували Йосипу Сталіну і який був «еталоном» філософського мислення на соціалістичному просторі, визначав зміст, форми розумування та соціальні функції радянської філософії, що однозначно й без будь-яких винятків базувалися на принципах так званого класового підходу, комуністичної партійності та нищівної зверхньої критики всього, що лежить поза марксизмом-ленінізмом. Такі вихідні методологічні принципи повністю унеможливлювали реалізацію якихось конструктивних творчих задумів, виключали будь-яке наукове новаторство і перетворювали марксистсько-ленінську філософію на концептуально замкнену та ідейно непроникну ідеологічну систему. Характерними рисами цієї системи були догматичність, ортодоксальність і начотництво. Висвітлення будь-якого питання, що претендувало на опублікування, на

визнання та лояльне до себе ставлення, обов'язково повинно було базуватися на постійному та повсюдному зверненні до канонізованих марксистсько-ленінських першоджерел, до офіційно схвалених партійних документів та публічних висловлювань партійних вождів, їх масованому цитуванні на правах беззастережних аргументів легітимного доказу.

З дотриманням усіх цих умов і засад формулювали дослідницьку тематику та складали видавничі плани академічних філософських установ і філософських кафедр вишів, формували програми викладання філософських дисциплін та кандидатських іспитів з філософії. Щоб переконатися в тому, як усе це виглядало на практиці, достатньо звернутися до архівів Інституту філософії АН УРСР кінця 1940 — 1950-х років, який не становив винятку у цій практиці, і переглянути плани його наукової роботи та видавничої діяльності. З початку заснування в Інституті діяли чотири науково-дослідницькі підрозділи: відділ діалектичного матеріалізму, відділ історичного матеріалізму, відділ філософських питань природознавства, відділ філософської та суспільно-політичної думки на Україні, а трохи згодом до них були додані відділ марксистсько-ленінської естетики і відділ наукового атеїзму. Зразу впадає в очі: їхні науково-дослідницькі плани в ті часи були вщент заповнені кон'юнктурними, партійно-ідеологічними темами, які, до речі, як правило, ніколи не завершували і не могли завершити, бо їх постійно замінювали іншими синхронно потоку партійних подій типу з'їздів, пленумів, знаменних дат, виступів вождів і відповідним змінам політичної кон'юнктури. Навіть тематика відділу філософських питань природознавства була спрямована на критику в ленінському дусі і таврування новітніх фундаментальних наукових теорій та епохальних досягнень в галузі математики, фізики та біології.

Риси кон'юнктурності та ідеологічної тенденційності були повною мірою притаманні всім публікаціям, що претендували нібито на науковість, і особливо рельєфно проступали в підручниках вишівських філософських курсів. Та й кількість цих публікацій в Україні була незначною за повної відсутності солідних видань. Стосовно нашого Інституту про це свідчить хронологічний Бібліографічний довідник, затверджений до видання наприкінці 1990-х років. Бо не було ні можливостей, ні стимулів щось значиме видавати, натомість існували великі ризики написати щось «не те» і стати «ворогом народу». Навіть для захисту дисертацій на здобуття ступеня кандидата і доктора наук не потрібно було мати жодної публікації, достатньо було підготувати текст, що відповідав заданим канонам та ідеологічним приписам, видати та розіслати за наперед визначеними адресами автореферат після неодмінного отримання на це дозволу цензурного органу Головліту і ретельної перевірки в партійних органах.

Прямою політичною функцією радянської філософії сталінського штибу було знаходити теоретичне обґрунтування та ідеологічне виправдання економічної, соціальної, культурної і гуманітарної політики правлячого ре-

жиму, а також здійснювати ідеалізацію наявної і міфологізацію минулої соціальної реальності. Їй були властиві в повному розумінні кон'юнктурність та апологетичність, прагнення підігнати реальні події, процеси і факти під задалегідь визначені ідеологічні схеми та політичні гасла або затаврувати й відкинути все, що відкривало інші соціальні, культурні і наукові перспективи як щось шкідливе і вороже. Офіційна філософія мала надавати псевдонаукове теоретичне прикриття вадам і деструктивним практикам тоталітарного суспільства, що постало внаслідок реалізації комуністичного проєкту, бути ідеологічним обґрунтуванням та виправданням партійно-державної політики в усіх сферах суспільного життя. З неї робили один із заслонів проти неприйнятних для режиму як зовнішніх, так і внутрішніх ідейних впливів у будь-якій сфері діяльності — в економічному, соціальному та громадсько-політичному житті, в культурі, науці, що так чи так слугувало справі «промивання мізків». Щодо наукового пізнання та духовної культури марксистсько-ленінську філософію тлумачили як єдино наукову універсальну методологію, нетерпиму до будь-яких інших філософських підходів, формально-логічних та естетичних способів мислення, що ставало справжнім гальмом на шляху розвитку науки і автентичного мистецтва в усіх його різновидах.

Понад те, з неї штучно робили таку собі псевдонаукову світоглядну підставу для ідеологічного диктату, а подеколи і для зведення особистих рахунків з опонентами в сфері інтелектуальної діяльності. Добре відомі випадки, коли в науці марксистсько-ленінську філософію використовували для безапеляційної критики і відкидання наукових новацій тільки тому, що вони де-факто перекреслювали недолугий доробок окремих високопоставлених маститих функціонерів від науки, як це мало місце, зокрема, у добре відомому випадку із засновником псевдонаукового напрямку в біології академіком АН СРСР Т.Д. Лисенком. Що собою являє марксистсько-ленінська філософія в цій іпостасі, можна переконатися, ознайомившись хоча б з підготовленими в Інституті філософії АН УРСР А.А. Рубашевським монографіями, які в 1950-х роках були удостоєні Ленінської премії, — «Философское значение теоретического наследства И.В. Мичурина» (М.: Госполитиздат, 1949), «Філософське значення теоретичної спадщини І.В.Мічуріна» (К.: Держполітвидав УРСР, 1950) та «Діалектичний матеріалізм — основа мічурінської біології» (К.: Вид-во АН УРСР, 1951), які на догоду лисенківщині возвеличують таку собі нічим особливим не примітну так звану мічурінську агробіологію і на шкоду біологічній науці містять брутальну критику генетики як такої, фактично спрямовану на її знищення.

Таку саму роль у той час відігравав опущений до філософського невігластва діалектичний матеріалізм у фізиці стосовно квантової теорії, спеціальної і загальної теорії відносності, в хімії — стосовно резонансної теорії електронної будови хімічних сполук, в математиці — стосовно математичної логіки і логіки взагалі, яку 1949 року було вилучено з навчальних програм, інформатики та кібернетики, в мовознавстві — стосовно структурної

лінгвістики, в мистецтвознавстві — стосовно нетрадиційних напрямків у культурології та щодо інших наук і наукових теорій. Поза будь-яким сумнівом, радянська філософія такого гатунку не викликала і не могла викликати поважного до себе ставлення з боку творчо мислячої інтелігенції, особливо в сфері точних наук. Мені особисто випало в цьому переконатися на власному досвіді.

В 1960-х і на початку 1970-х років, читаючи курс лекцій з філософії для пошуковців наукових ступенів у багатьох академічних інститутах науково-природничого і технічного профілю, а також на деяких провідних київських заводах, тобто для фахівців, які вже вивчали марксистсько-ленінську філософію у вишах в річищі офіційно діючих програм, доводилося кожен раз починати роботу з відповіді на одне й те ж запитання аудиторії: а для чого нам потрібна взагалі ця філософія? Доводилося пояснювати і на конкретному матеріалі доводити, що є інша філософія, яка акумулювала в собі всесвітній історичний досвід наукового пізнання та соціальної практики і є важливим інструментом для вироблення культури наукового мислення. Оволодіння такою філософією є необхідним компонентом підготовки до наукової діяльності. І тільки з часом, працюючи з аудиторією за своєю власною, неофіційною програмою, вдавалося досягти, щоб у слухачів з'явилися непідробна зацікавленість і живий інтерес до філософської проблематики.

Цілком зрозуміло, що за таких умов філософське життя в нашій республіці закономірно було досить млявим. Не проводили ніяких більш-менш значущих науково-теоретичних форумів за актуальною філософською проблематикою, не було практики наукового співробітництва вчених філософського профілю з вітчизняними вченими в галузі природничих і конкретних суспільствознавчих наук, не кажучи вже про повну відсутність творчих зв'язків із зарубіжними колегами-філософами. Не робили публічних презентацій фундаментальних філософських видань, об'ємну колективну працю з історії суспільно-політичної та філософської думки в Україні, яку готували впродовж багатьох років, так і не було видано, Інститут філософії не мав навіть свого власного філософського наукового журналу тощо. Натомість систематично відбувалися республіканські, обласні або міські ідеологічні наради суспільствознавців з філософами включно, ініціаторами скликання яких були партійні органи і на яких вислуховували відповідні повчання, давали інструктаж, що, коли і як треба робити, а також отримували прочухана «відступники» від марксизму-ленінізму, до яких відносили в першу чергу авторів публікацій, в яких прохоплювалася хоч якась своя нетрадиційна думка, та читачів лекцій, стосовно яких у партійні комітети надходили відповідні доноси.

Проте після розвінчання культу особи в другій половині 1950-х і на початку 1960-х років ситуація в країні і в сфері філософської думки стала кардинально змінюватися на краще. За умов так званої відлиги неподільне панування войовничої марксистсько-ленінської філософії сталінського

штибу почало зазнавати дедалі більшого послаблення і поступатись місцем серйозним філософським дослідженням. Поштовхом до цього стали певні паростки свободи, що з'явилися, внутрішній потяг до наукового вільнодумства, очевидні потреби в якісних змінах наявної суспільної реальності, хоч не повне, але все ж істотне розширення доступу до тогочасних поворотних джерел світової філософської думки. Особливо відчутним дух новаторства постав у зв'язку з масовим приходом у науку молоді, що спрямувала свої творчі новаторські зусилля на розв'язання філософських проблем, які далеко виходили за межі канонізованої філософії. До плеяди молодих творчих науковців нашого Інституту тих років з повним правом можна віднести М. Поповича, С. Кримського, П. Дишлевого, Н. Депенчук, П. Манзенка, В. Нічик, І. Іваньо, В. Горського, В. Мазепу, П. Гаврилюка, Л. Сохань, А. Єрішева, О. Онищенко, В. Чорноволенка та багатьох інших. Для прискорення процесів оновлення та повнішої реалізації дозрілих творчих зусиль, ефективного організаційного оформлення нових починань бракувало лише дійового та авторитетного наукового лідера широкого профілю, політично та ідеологічно менш вразливого за своїми анкетними визначеннями. І він з'явився.

Ця обставина мала принципово важливе значення, оскільки ключові науково-організаційні позиції в Інституті все ще займали працівники, які на чолі з тодішнім директором, членом-кореспондентом АН УРСР Д. Остриніним продовжували дивитися на філософію як на додаток до партійної ідеології, а на Інститут філософії — як на ідеологічний заклад. Тим самим в Інституті склалася ненормальна морально-психологічна атмосфера, яка вилилася в затяжний безкомпромісний конфлікт між здоровою частиною наукового колективу та «відстійним» керівництвом. Конфлікт досяг свого апогею на початку 1960-х років і був розв'язаний у нечуваний для тих часів спосіб: колектив відрядив делегацію на чолі з П. Дишлевым у ЦК Компартії України з вимогою замінити директора, який не користувався жодним авторитетом і втратив спроможність конструктивно керувати. Неймовірно, але високий партійний орган, який завжди сам знав, що треба робити, прислухався до думки наукового колективу й у грудні 1962 року призначив нового директора Інституту філософії АН УРСР — ним став Павло Васильович Копнін.

П. Копнін прибув до України з Москви наприкінці 1950-х років і став працювати в Київському політехнічному інституті, поступово стаючи помітною фігурою у філософському середовищі столиці. Згодом він перейшов на роботу в Київський держуніверситет й очолив кафедру та відділення філософії, поширивши свій вплив на філософське життя республіки. Його науковий авторитет досяг великої сили, коли він очолив Інститут філософії АН УРСР і створений ним відділ логіки наукового пізнання. Успішним в Україні його починанням беззастережно сприяло те, що П. Копнін як видатний вчений в своїй особі втілював одночасно талант дослідника і талант

наукового менеджера, в своїй діяльності він гармонійно поєднував дослідницьке та організаційне обдарування, яке яскраво виявилось за десятиріччя його перебування в Україні. П. Копнін був природженим генератором нових наукових ідей. Маючи загострене почуття проблемної ситуації та неабияке вміння вибрати правильний напрямок наукового пошуку, він у непростій та неоднозначній ідеологічній обстановці в республіці усвідомив, у чому полягають завдання розвитку філософської науки у «післякультурний» період. Вчений запропонував низку конкретних ідей та гіпотез, нових наукових напрямків, які наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років поряд з іншими прогресивними тенденціями активізували філософське життя в Україні й радикально вплинули на умонастрої українських не тільки філософів, але й інших представників наукової інтелігенції. Павлові Васильовичу були притаманні практичний склад розуму та здатність сміливо приймати не завжди прості рішення, зокрема стосовно інституційних змін — перетворення існуючих та формування нових відділів, лабораторій, кафедр. Від чиновницького свавілля при цьому не в останню чергу його оберігало те, що він був *росіянином*, якому не пришиєш ярлика українського буржуазного націоналіста, і *москвичем*, що надавало П. Копніну певного політичного імунітету і для партійних функціонерів було знаковим стримувальним чинником.

Ще працюючи в Київському держуніверситеті, П. Копнін реалізував низку прогресивних ініціатив. Серед них виняткове значення для розвитку української філософської думки мала міжвишівська наукова конференція «Діалектичний матеріалізм — філософська основа сучасної науки», яка відбулася в Києві у січні 1962 року. За складом учасників вона фактично була загальносоюзною — на ній були присутніми представники Москви, Ленінграда, наукових центрів інших союзних республік. Саме на цій конференції у доповіді з проблем світогляду та філософського методу, у свої виступах під час численних дискусій П. Копнін подав концептуальне бачення першочергових завдань розвитку філософської думки за радянських умов, у головних рисах сформулював цілісну програму необмеженого ідеологічними нормами збагачення категорійних структур діалектичного матеріалізму, а також раціоналістичного переосмислення його ідейних засад і місця в сфері наукового пізнання на основі здобутків світового розвитку філософської науки. Тим самим було легітимізовано один з важливих компонентів переломного періоду і публічно задекларовано фактичний розрив з ідеологічними канонами та ортодоксальними способами мислення одіозної радянської філософії сталінського штибу.

Ставши директором Інституту філософії і прийнявши важку спадщину, П. Копнін чудово розумів, що створити нормальну атмосферу для творчої роботи можна лише здійснивши принципове тематичне оновлення, радикальні структурні перетворення та кадрові переміщення. Тому він разом з плеядою молодих науковців розпочав практично реалізовувати свою новаторську теоретичну програму та її організаційне забезпечення. Завдяки цим

конструктивним діям, всупереч цілеспрямованим запеклим нападкам, небезпечним звинуваченням з боку ідейних супротивників в антимарксизмі, ідеалізмі, метафізиці, ревізіонізмі відбулися докорінні зміни на всіх ділянках роботи, які вивели Інститут на новий щабель розвитку і активно сприяли тому, що філософське життя в республіці набрало високих обертів. Помітно зросли роль і науковий авторитет Інституту в республіканському і всесоюзному філософському середовищі.

Передусім П. Копнін здійснив кардинальні структурні перетворення і докорінне оновлення дослідницької тематики в Інституті, що дали його колективу змогу реалізовувати свої творчі задуми. Були ліквідовані неспроможні в науковому відношенні відділ діалектичного матеріалізму і відділ історичного матеріалізму, створені нові підрозділи — відділ логіки наукового пізнання, відділ методології, методики і техніки конкретно-соціологічних досліджень і, згодом, відділ філософських питань психології. Було майже повністю замінено керівництво наукових підрозділів і суттєво оновлено їх кадровий склад, залишили Інститут працівники, неспроможні перебудувати свою роботу відповідно до нових стандартів, зате майже вдвічі зросла кількість науковців за рахунок залучення творчо мислячої молоді, помітно збільшилася кількість місць прийому до стаціонарної аспірантури, яка готувала спеціалістів високої кваліфікації власне для себе. Не останню роль у цьому процесі відіграло зростання привабливості працювати в Інституті у зв'язку з переведенням його до першої, найвищої категорії академічних наукових установ, одним із наслідків чого стало істотне підвищення науковим працівникам заробітної плати.

Не без значних труднощів та ідеологічних перешкод, за умов шаленого спротиву і доносів з боку частини ортодоксально мислячих філософів, політичного тиску з боку партійних органів було переглянуто і оновлено плани науково-дослідницьких робіт у бік їх відповідності критеріям науковості, фундаментальності та актуальності, по-іншому стали формувати видавничі плани. В них реалізували цілеспрямоване переосмислення існуючого стану і усвідомлення справжніх завдань філософської науки, формували нові напрямки філософських досліджень, що враховували сучасний рівень розвитку наукового пізнання і суспільної практики, досвід їх осмислення світовою аналітичною думкою. В планах наукової роботи з'явилася нова не апологетична і не кон'юнктурна тематика, до виконання якої залучали також позаінститутських філософів і відомих учених із конкретних галузей природничих та гуманітарних наук, висували завдання підготовки для виходу в світ фундаментальних видань справжнього наукового рівня.

Якщо говорити про ступінь і характер філософського наукового новаторства тематичних планів Інституту філософії того періоду і результатів їх виконання, то в першу чергу слід вирізнити напрямок наукових досліджень, метою якого стало раціоналістичне переосмислення предмета, сутності та методологічних функцій автентичної, не спотвореної ідеологічною

редукцією марксистської філософії, всесвітньо визнаними здобутками якої є теорія матеріалістичної діалектики та матеріалістичне розуміння історії. Згодом вони стали домінуючими і на провідних кафедрах вишів. В них істотно розширювався за рахунок здобутків світової філософії і отримав нове тлумачення весь практикований категорійний лад матеріалістичної діалектики, визначали його справжні методологічні і логічні функції в процесі наукового мислення. Це давало змогу усунути протиставлення діалектики та формальної логіки, що на той час мало надзвичайно велике значення, а також подолати розрив між природознавством та матеріалістичною діалектикою, що виник внаслідок її канонізації й вульгаризації офіційною філософією. Адекватним прикладом таких філософських досліджень можуть бути солідна монографія П. Копніна «Диалектика как логика» (К.: Изд-во Киевского ун-та, 1961), підготовлена під керівництвом П. Копніна фундаментальна колективна праця «Проблемы мышления в современной науке» (М.: Мысль, 1964), дослідження В. Шинкарука німецької класичної філософії, зокрема, ґрунтовна праця «Логика, диалектика и теория познания Гегеля» (К.: Изд-во Киевского ун-та, 1964). До них можна додати також відомі ґрунтовні наукові праці М. Злотіної, В. Босенка, Ю. Бухалова, згодом В. Іванова, М. Булатова та ін. Цей напрямок розвивався в лоні марксистської філософії, але за своєю суттю поривав з догматизмом, ортодоксією та псевдонауковим теоретизуванням і відкривав шляхи для філософського вільнодумства.

Другу визначальну рису переломного періоду становило те, що в ньому вагому, якщо не сказати вирішальну, роль у розвитку філософської думки в республіці того часу відіграли дослідження, що значною мірою, а то й далеко виходили за межі предмета марксистської філософії. Йдеться перш за все про широкий комплекс наукових досліджень у галузі логіки, методології та філософії науки, що посіли провідне місце в Інституті філософії. Наші науковці сконцентрували свою увагу на актуальних проблемах логіки наукового пізнання — проблемах, які висувала тодішня фундаментальна наука, бурхливий розвиток математики і природознавства, кібернетики та інформатики. Характерно, що для їх постановки, аналізу і розв'язання були застосовані раніше не властиві радянській філософії конструктивні методи і творчі підходи, зокрема системний, у яких в органічному поєднанні використовували категорійні структури деїдеологізованої та оновленої діалектики, поняттєві засоби і мовні конструкти формальної логіки, концептуальний і технічний апарат точних наук, прилаштований до потреб філософських досліджень. Стало також практичною нормою наукового пошуку включати в свою доказову базу категорійні, методологічні та методичні напрацювання «буржуазних» за тодішнім визначенням західних вчених.

Першим резонансним підсумком роботи у цьому напрямку стало видання фундаментальної праці «Логика научного исследования» (М.: Наука, 1965), керівниками авторського колективу і відповідальними редакторами

якої були П. Копнін і М. Попович. Праця відзначалася тим, що в ній засобами формального і концептуального аналізу досягнуто системну реконструкцію наукового дослідження як логічно послідовного процесу, відстежено рух пізнавального процесу від генези проблеми і формування емпіричної бази через різні рівні абстракції до вищих шаблів синтезу та структуризації знання — наукової теорії, системи наукових теорій та логічних принципів переходу від однієї теорії до іншої, наукової картини світу та світогляду. Ця праця стала помітним явищем у вітчизняній філософії, спричинила великий науковий резонанс, отримала позитивні відгуки у вітчизняній та західній пресі, була перекладена за кордоном й перевидана іноземними мовами.

Важливу роль у розвитку цього наукового напрямку відіграла праця М. Поповича «О философском анализе языка науки» (К.: Наукова думка, 1966), в якій автор, спираючись на логічний доробок представників Віденського гуртка, праці Г. Фреге та Б. Расела, поглиблює поняття мови науки і адекватніше пристосовує його до відображення процесів математизації та кібернетизації природознавства, дедалі ширшого використання математичних і логічних формалізмів у науковому пізнанні загалом. Він застосовує логіко-синтаксичний підхід для з'ясування природи логічних труднощів, що виникали в математиці та природознавстві, і розробляє методи їх усунення. Слід відзначити неповторну наукову працю С. Кримського того періоду «Генезис форм і законів мислення» (К.: Вид-во АН УРСР, 1962), в якій на широкій основі науково-природничих і соціогуманітарних даних розглянуто актуальні проблеми становлення і розвитку логічного мислення, розкрито закономірності його функціонування в системі теоретичного знання. В науковій праці П. Йолона «Системність наукових знань і дійсність» (К.: Наукова думка, 1967) розроблено категорійний апарат системного аналізу в його застосуванні до з'ясування природи і характеру теоретичних побудов. В ті часи вийшли у світ також відомі своєрідні наукові праці А. Артюха, Є. Леднікова, П. Дишлевого, Н. Депенчук, Ф. Канака та ін., що демонстрували нові тенденції в дослідженнях процесів наукового пізнання і розвитку науки.

В наступні роки у відповідних підрозділах Інституту науково-дослідницька проблематика з логіки, методології та філософії науки продовжує розширюватися і поглиблюватися, і навіть у стислому й далеко не повному викладі її результати справляють велике враження. В вагомих колективних виданнях та індивідуальних наукових працях, зокрема, А. Ішмуратова, В. Кузнєцова, В. Омелянчика, В. Лук'янця, М. Кисельова, В. Крисаченка, О. Кравченка та інших проведено логічний аналіз процесів практичного міркування та когнітивних основ конфліктології; здійснено об'єднуючу структурно-номінативну реконструкцію систем наукового знання, розроблено специфічні для фундаментальних теорій засоби і методи ототожнення, індивідуалізації та розрізнення об'єктів із їхніх предметних царин, вибудовано триплетну модель наукових понять;

висвітлено логічні засади модального реалізму, логічні, онтологічні, епістемологічні та історичні аспекти теорії модальних понять. З'ясовано сутність і визначальні риси постмодерністського стану науки, особливості сучасної методологічної культури та її вплив на сучасний науковий дискурс, розроблено загальні принципи і підходи до філософського обґрунтування фізичних теорій; дано характеристику концептуальних вимірів екологічної свідомості, виявлено і проаналізовано антропогенні чинники й світоглядні підстави екологічної культури та її архетипи тощо. Цикл наукових праць П. Йолон, Б. Кримського і Б. Парахонського, присвячений розробці логіко-методологічних проблем раціональності в науці та культурі, був відзначений академічною премією імені Д.З. Мануїльського. Низку наукових праць було перекладено іноземними мовами і видано у Німеччині, Австрії, США, Мексиці, Індії, інших країнах. Наші науковці стали постійними авторами журналів «Вопросы философии» і «Философские науки», ввійшли до складу їх редколегій. 1968 року завдяки наполегливим зусиллям П. Копніна в нашому Інституті нарешті було створено академічне українське періодичне видання — часопис «Філософська думка».

В переломний період наукові дослідження в галузі логіки наукового пізнання, методології і філософії науки набули в нашій країні значної популярності. До них успішно долучилися логіки та фахівці у галузі філософських питань природознавства з провідних університетів та інститутів із обласних центрів і міст України, зокрема, Києва — В. Павлов, А. Петрусенко, Н. Костюк; Одеси — А. Уйюмов, В. Костюк; Харкова — Ю. Бухалов, Черкас — І. Васильєв, Донецька — В. Мельников, Ужгорода — Ю. Ломсадзе, Львова — М. Верников та ін. До логіко-методологічної проблематики виявили невідомий інтерес чимало авторитетних вчених із провідних природничих і науково-технічних академічних інститутів, серед них всевітньо відомі В. Глушков, М. Амосов, А. Ахієзер, С. Гершензон, Р. Чаговець, що в середині 1960-х і на початку 1970-х років надало цій сфері філософських досліджень форми своєрідного міждисциплінарного академічного логіко-методологічного руху, що об'єднав вчених з багатьох галузей наукового знання — методології, логіки і філософії науки, основ математики і математичної логіки, кібернетики і теоретичної фізики, біології, медицини і психології, структурної лінгвістики і нетрадиційної культурології.

Організаційним і координаційним центром цього академічного руху був, безперечно, Інститут філософії. Здійснювали спільні наукові розробки, проводили міжінститутські науково-методологічні семінари, на яких відбувалося ґрунтовне обговорення міждисциплінарної проблематики, яка рівною мірою зацікавлювала всіх і її розв'язання мало загальнонаукове стимулювальне значення. Зокрема, відділ логіки наукового пізнання проводив постійні такі методологічні семінари з Інститутом кібернетики та Інститутом мовознавства, відділ філософських питань природознавства — з Інститутом теоретичної фізики та Інститутом біохімії АН УРСР. Організовували рес-

публіканські і всесоюзні теоретичні конференції й симпозиуми з проблем логіки, методології та філософії науки.

Найважливішими з них, проведеними за ініціативою науковців та під керівництвом П. Копніна на науковій, науково-організаційній і матеріальній базі Інституту філософії, були I Всесоюзний симпозиум з філософських питань теорії тяжіння Ейнштейна та релятивістської космології (Київ, 1964), Всесоюзний симпозиум з гносеологічних проблем теорії вимірювань у фізиці (Ужгород, 1964), IV Всесоюзний симпозиум з логіки та методології науки (Київ, 1965) та ін. На представницьких філософських форумах обговорювали актуальні теоретичні і практичні проблеми, які висував на передній край розвитку світової науки, й окреслювали ідеї, способи і шляхи їх розв'язання. Логіко-методологічні напрацювання форумів давали відчутний поштовх подальшому вдосконаленню та поглибленню наукового мислення і сприяли успіхам наступних філософських та конкретно-наукових досліджень. Вони ставали вихідними підставами для підготовки і видання фундаментальних колективних монографій, які викликали живий інтерес у вітчизняної наукової громадськості і належний міжнародний резонанс у філософських колах.

Інститутських науковців логіко-методологічного профілю почали запрошувати брати активну участь у міжнародних філософських форумах, вони стали входити до складу авторів випущених на їх основі видань. 1963 року П. Копнін був обраний від СРСР членом Виконавчого комітету Міжнародної федерації філософських співтовариств, 1971 року М. Попович став членом керівного органу Відділення логіки, методології і філософії науки Міжнародного союзу історії та філософії науки, де він займається питаннями міжнародних зв'язків і співробітництва з відповідними національними організаціями, є одним з організаторів міжнародних конгресів з цієї проблематики. М. Попович як представник нашого Інституту входить до складу Радянського національного комітету філософських співтовариств і бере активну участь у підготовці та проведенні V — VII Всесвітніх філософських конгресів.

В цей період П. Копніна запрошували читати курси лекцій в університетах та коледжах США, Куби, Індії, Данії, Німеччини, Югославії. В Київ систематично стали приїжджати наукові делегації й окремі вчені-філософи з багатьох зарубіжних країн для ознайомлення і встановлення контактів співробітництва. Світ відкрив для себе новий осередок розвитку філософської думки, що мала свої власні неповторні якісні характеристики, та існування в республіці потужного творчого колективу, що її репрезентував. Це й стало у філософському середовищі фактичною підставою для найменування неординарних досягнень і новаційних зрушень, що відбувалися в філософському житті України, Київською філософською школою, серцевиною та рушійною силою якої був Інститут філософії АН УРСР.

(Далі буде)

Статтю одержано / Received 28.11.2016

Petro Yolon

CRITICAL MOMENT IN ACTIVITIES OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY.
SYMBOLIC ROLE OF PAVLO KOPNIN

The Institute of Philosophy in Kyiv (Ukraine) was created in Soviet times, when Marxist-Leninist paradigm dominated there. Its political function was the substantiation of the ruling regime policy, idealization and mythologization of social reality. In that critical period after dethroning the cult of personality in the second half of the 1950's and early 1960's the Institute of Philosophy was headed by Pavlo Kopnin. The success of his undertakings was favored by the combination of talents of a researcher, scientific manager and generator of new scientific ideas. Innovations were realized, firstly, in rationalistic resensening of the subject, essence and methodological functions of authentic Marxist philosophy. Secondly, investigations beyond the limits of the subject of Marxist philosophy, first of all, in the field of logic, methodology and philosophy of science took a leading place at the Institute of Philosophy. That became a basis for defining changes in the philosophic life of Ukraine as the Kyiv philosophic school.

Keywords: Institute of Philosophy of NAS of Ukraine, Pavlo Kopnin, ideologic reduction of philosophy, rationalistic resensening of the subject, essence and methodological functions of philosophy, Kyiv Philosophical School

---

Йолон, Петро — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу логіки та методології науки Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — системний аналіз та загальна теорія систем, проблеми онтології науки та реальності її об'єктів, проблематика ментальності.

Yolon, Petro — candidate of sciences in philosophy, leading research fellow, Department of Logic and Methodology, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine. Scientific interests: system analysis and general theory of systems, problems of science ontology and real character of its objects, mentality problems.
